

actions are given in the article. The author proves the importance of using V. Sukhomlynskyi's theoretical ideas and experience concerning upbringing and training of children with special needs in modern educational institutions.

Keywords: *V. Sukhomlynskyi's pedagogical oeuvre, book, children with special needs, upbringing.*

Залиток Л.М. Роль книги в воспитании и обучении детей с особыми потребностями в педагогическом наследии Василия Сухомлинского

Аннотация. В статье проводится анализ педагогического наследия В. Сухомлинского по вопросам использования книги в воспитательном процессе детей с особыми потребностями, раскрываются взгляды педагога на место книги в воспитании личности. Выявлено необходимость пребывания детей с ограниченными возможностями в атмосфере полноценной духовной жизни массовой общеобразовательной школы. В статье освещаются специфические подходы к работе с книгой в обучении и воспитании детей с особыми потребностями. Доказана важность использования теоретических идей и опыта В. Сухомлинского в современных учебных заведениях по использованию книги в работе с особыми детьми.

Ключевые слова: *педагогическое наследие В. Сухомлинского, книга, дети с особыми потребностями, воспитание.*

УДК 376.352.04

Картава Ю.А.

Еволюція зарубіжної думки щодо лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва на особистість

Анотація. У статті автором зроблений аналіз поглядів античних поетів, філософів, а також науковців, лікарів, педагогів, музикознавців різних історичних епох на проблему лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва на особистість. У статті акцентується увага на аналізі сучасних напрямів використання музичного мистецтва в лікувальній та корекційній роботі з дітьми різних категорій, що включає психофізіологічний, психотерапевтичний, психологічний та соціально-педагогічний. Наведений матеріал структурований у хронологічному порядку, що дозволило виділити історичні етапи у розвитку різних поглядів на досліджувану проблему, простежити часовий проміжок використання музичного мистецтва в лікувальній та корекційній роботі.

Ключові слова: *музичне мистецтво, лікувально-педагогічний вплив, історія розвитку, діти з порушеннями психофізичного розвитку.*

Вагомим джерелом збагачення змісту корекційно-педагогічної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку є вивчення наукової й творчої спадщини філософів, поетів, науковців, педагогів, музикознавців різних історичні періодів, які досліджували проблему впливу музичного мистецтва на організм та психіку людини в цілому.

Актуальність дослідження лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва зумовлена сучасними змінами в розвитку спеціальної освіти, де пріоритетними стають завдання вдосконалення змісту корекційно-педагогічної

роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку, усвідомлення позитивних тенденцій і перенесення їх у практику сьогодення. Музичне мистецтво відіграє важливу роль в корекційно-розвивальній та лікувально-відновлювальній роботі з дітьми з обмеженими можливостями.

Корекційно-педагогічні та лікувально-відновлювальні можливості музичного мистецтва передбачають знаходження засобів попередження та виправлення порушень у психічному стані, психічному та фізичному розвитку дитини з обмеженими можливостями.

Всебічний та поліфункціональний вплив на людину мистецтва та музики зокрема висвітлено у наукових працях сучасних дослідників Р. Вайноли, В. Гаврилюка, А. Голик, Г. Грищенко, І. Коршакової, І. Левченко, О. Медведєвої, С. Науменко та інших. Низкою науковців Л. Брозело, Т. Варьоновною, Г. Волковою, Н. Власовою, І. Гудим, Н. Збруєвою, М. Земцовою, А. Киштимовою, В. Кручиніним, Л. Куненко, И. Муратовим, Н. Остапенко, З. Пуніною та інші підкреслено широкі можливості використання музики в корекційній роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку та висвітлено деякі історичні відомості щодо використання засобів музичного мистецтва у лікувально-відновлювальній та корекційно-педагогічній роботі.

Аналіз науково-методичних джерел показав недостатню розробленість і висвітлення проблеми історії виникнення та використання музичного мистецтва з лікувальною та корекційною метою у педагогічній роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Широта досліджуваного історичного діапазону, що охоплює період від давнини до сучасності, вимагає виділення історичних етапів в розвитку різних поглядів на проблему.

Тому, враховуючи вищевикладене, нами був здійснений аналіз різних поглядів на предмет лікувального-педагогічного впливу музичного мистецтва у різні вікові періоди розвитку суспільства. Завдання дослідження передбачали структурування історичних етапів розвитку різних поглядів на досліджувану проблему; висвітлення поглядів мислителів, поетів, науковців античного та сучасного часу щодо лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва на організм і психіку людини в цілому; виділення сучасних напрямів використання музики у роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

Методологічну основу дослідження складають праці з історії музики (І. Гівенталь, К. Зенкін, Л. Красинська, О. Левашова, Б. Левік; Н. Герасимова-Персидська, О. Зінкевич, Л. Кияновська, М. Черкашина-Губаренко, К. Шамаєва та ін.), історії педагогіки (С. Білецька, Є. Коваленко, В. Кравець, М. Левківський, В. Ротенберг, Л. Столяренко, О. Сухомлинський, М. Ярмаченко та ін.), історії музичної освіти (Ю. Алієв, О. Апраксина, Л. Арчажникова, Л. Дмитрієва, О. Лобова, Г. Падалка, О. Ростовський, Л. Хлебникова, О. Щолокова та ін.). При структуруванні різних поглядів на проблему лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва нами враховувався загальноісторичний підхід до періодизації (античність, Середньовіччя, Відродження, Новий час тощо), мистецтвознавчий (бароко, класицизм, романтизм, імпресіонізм, авангардизм), загальнопедагогічний (донауковий, виникнення теоретичних концепцій педагогіки в рамках філософії, розвиток педагогічної науки).

Ретроспективний аналіз розвитку зарубіжної думки щодо лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва націлює на виокремлення більш “дрібних” історичних етапів, пов’язаних з розбудовою певних підходів та поглядів, що в контексті дослідження набуває такого вигляду.

1. Донауковий період (від античних часів до середини XVII ст.).

1.1. Етап визрівання ідей лікувального впливу музики (античні часи).

1.2. Пропедевтичний етап формування наукової думки – виникнення теоретичних концепцій античних філософів щодо “очищення” музикою (від античних часів до середини XVII ст.).

2. Науковий період (з кінця XVII ст. до сучасного часу).

2.1. Етап формування теоретичних засад фізіологічного впливу музики на організм людини (з кінця XVII – до початку XX ст.)

2.2. Етап становлення та розвитку наукового осмислення механізмів різнобічного впливу музики на людину (з початку XX ст. до сучасного часу).

Перший – *донауковий етап* охоплює період з античних часів, коли існували найдавніші цивілізації до середини XVII ст. Вважається, що музика зародилася приблизно 40 тисяч років тому, коли людина почала імітувати звуки природи та відрізнити їх від мови. Саме у цей період відбувалося визрівання ідей щодо лікувального впливу музики на організм людини [5].

Аналіз історичних праць (Г. Боффі, М. Дандамаєв, С. Крамер, Т. Савельєва, Ф. Хофман) засвідчив, що у Стародавньому світі музика існувала не як мистецтво, а як «помічниця» у їх повсякденному житті. Так у найдавніших свідченнях і документах музика фігурує як магічний засіб вигнання злих духів, що по суті є психотерапевтичним прийомом лікування хвороб [1]. V. Mauger відмічав, що у первісному суспільстві музика використовувалася у двох напрямках: як гімн, що був засобом згуртованості та єдності племені, та як мелодія мага-лікаря, який виганяв злих духів і налаштовував організм на здоров’я [12].

Відомості про магічний вплив музикою знаходимо у культурі різних країн стародавнього світу. Так, у Єгипті жерці лікували захворювання звуками різної висоти [1]. У Китаї музику використовували для зменшення напруги, тобто у якості релаксаційної техніки [8]. У період коптської культури хворих на епілепсію лікували за допомогою співу псалмів [1]. У стародавньому Іраку в епоху Омейядів та Аббасидів музику використовували для лікування хворих, полегшення болю та відновлення розуму і фізичної сили [8].

Лікувальний вплив музики згадується і в античній міфології, де музика усвідомлювалася теж як явище магічного характеру. У міфі про Орфея згадується, що знаменитий герой своїм співом покращував вдачу людей, приборкував диких звірів і птахів. У Гомерівському епосі («Одіссея») наводиться опис того, як від музики і співу перестала кровоточити рана Одиссея. Давньогрецький герой Ахілл напади своєї люті усмиряв співом і грою на лірі. Аполлон – покровитель співаків і музикантів, під час Пелопоннеської війни припинив чуму грою на музичному інструменті [5].

В античних працях ми знаходимо безліч свідчень про зцілення музикою, лікування її звуками. Великий лікар стародавності Авіценна називав мелодію «нелікарським» засобом лікування поряд із дієтою, запахами і сміхом. У «Каноні лікарської науки» він пропонував людям, які страждають на меланхолію, слухати

музику та спів пташок. Боецій, у трактаті «Повчання до музики», розповідав, як музиканти Терпандр і Аріон за допомогою співу позбавили жителів Лесбосу і іонян від важких хвороб. Лікар Асклепід звуками музики усмиряв розбрати, а грою на трубі відновлював слух глухим [6].

Пропедевтичний етап формування наукової думки характеризувався появою теоретичних концепцій античних філософів щодо «очищення» музикою. Античні давньогрецькі філософи-мислителі розглядали музику не лише, як засіб впливу на моральний світ людини, виправлення і виховання характеру, а й як засіб створення певної психологічної налаштованості особистості (теорія етосу) та психологічного очищення, яке відчуває людина після спілкування з мистецтвом (теорія катарсису). Згідно теорії Етосу – теорії про значний вплив музики на людське буття – музика створює різні стани душі. На думку Платона (427-347 роки до н. е.) могутність і сила держави залежить від того, яка музика в ній звучить, в яких ладах і ритмах, що має здатність робити душі людей відповідно їм самим. У діалозі «Держава» Платон говорить, що заняття музикою повинні бути основою державної системи виховання [4]. Поняття катарсису використовували у своїй філософії Піфагор, Платон, Аристотель та інші, які звернули увагу на психологічне «очищення» людини від спілкування з музикою та іншими видами мистецтва. *Піфагор* (428-348 роки до н. е.) рекомендував музику як панацею для тіла і душі і встановив, що музика здатна підвищувати і розвивати також інтелект людини [5; 6]. Він зазначав, що музика і гарне харчування є ідеальним засобом підтримання здорового духу і тіла. Піфагорійці розробили теорію очищення душі від шкідливих пристрастей (гніву, жадання, страху, ревності і т. п.) шляхом впливу на неї спеціально підібраної музики [7].

Ідеї Піфагора і Платона найбільший розвиток отримали в працях *Аристотеля* (384-322 роки до н. е.), розробника вчення про мімесис, у якому розкриваються уявлення про внутрішній світ людини та способи впливу на нього за допомогою мистецтва. На цій теорії була розроблена концепція катарсису, згідно якій в душі людини відбувається звільнення від хворобливих станів, що забезпечує надалі стабільне моральне і психічне здоров'я. Аристотель вважав музику способом очищення душі від пристрасті. Він докладно описав музичні лади, які ведуть до зміни психіки [9].

На основі античної теорії музичного етосу та у зв'язку з розвитком раціоналістичної філософії і психології з'явилася теорія про афекти, що вивчала вплив різних ритмів, мелодій і гармоній на емоційний стан людини. Теоретичне обґрунтування вчення отримало у основоположника французької раціоналістичної філософії Рене Декарта. Надалі, у середні віки, катарсичний вплив музики пов'язаний з теорією афектів і теорією психоаналізу З. Фрейда, К. Юнга.

Другий – *науковий етап* еволюції поглядів на проблему лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва означений формуванням теоретичних засад фізіологічного впливу музики на організм людини, а далі становленням та розвитком наукового осмислення механізмів різнобічного впливу музики на людину, що охоплює часовий проміжок з кінця XVII ст. до сучасного часу.

Етап формування теоретичних засад фізіологічного впливу музики на організм людини характеризується тим, що у XVII–XVIII сторіччях з'явилося вчення про використання музики в медичних цілях, що отримало назву

«Jatromusica». У руслі цього напрямку вивчалися фізіологічні реакції, які відбувалися в організмі при її прослуховуванні.

На початку XIX в. французький лікар-психіатр Жан Етьєн Домінік Ескіроль став використовувати музику в психіатричних закладах. Наприкінці XIX ст. І. Тарханов своїми дослідженнями довів, що мелодії, які приносять людині радість, позитивно впливають на її організм: уповільнюють пульс, збільшують силу серцевих скорочень, сприяють розширенню судин, нормалізують артеріальний тиск, стимулюють травлення, підвищують апетит. Приємні емоції, викликані музикою, підвищують тонус кори головного мозку, поліпшують обмін речовин, стимулюють дихання, посилюють увагу, тонізують центральну нервову систему [5; 6].

Етап становлення та розвитку наукового осмислення механізмів різнобічного впливу музики на людину розпочався на початку XX сторіччя. У другій його половині в різних країнах світу музику почали застосовувати як самостійний вид терапії – музикотерапії. Вищезазначені напрями та теорії лягли в основу сучасних напрямів використання музичного мистецтва у лікувальній та корекційній роботі з дітьми різних категорій: психофізіологічного, психотерапевтичного і психологічного та соціально-педагогічного.

Психофізіологічний напрям пов'язаний із позитивним впливом музики на різні функції організму. В. Бехтерев вважав, що за допомогою музичного ритму можна встановити рівновагу в діяльності нервової системи людини: загальмувати занадто збуджені темпераменти і розгальмувати загальмованих, врегулювати неправильні і зайві рухи [6]. У подальшому спеціальні дослідження С. Корсакова, І. Догеля, І. Сеченова, І. Тарханов, Г. Шипуліна та ін. підтвердили думку про позитивний вплив музики на різні системи організму людини: серцево-судинну, рухову, дихальну, центральну нервову. Дослідження лікарів і психологів показали, що вплив музики на організм людини достатньо широкий. І. Гриньова зазначала, що мелодійна музика забезпечує седативний ефект, ритмічна та енергійна музика у помірному темпі і динамікою має тонізуючий ефект і використовується у відновлювальній судинній терапії, у тому числі при порушенні мозкового кровообігу. Позитивний вплив музики на центральну нервову систему відмічали психіатри А. Гройсман, В. Райков. Нормалізацію діяльності серцево-судинної системи у процесі сприймання музики, що була виконана на кларнеті та скрипці спостерігала С. Мамулова. Лікувальний вплив художнього співу, вокалотерапії, застосування її з лікувально-оздоровчою метою у практиці показано С. Шушарджаном [7].

Позитивні висновки вчених лягли в основі наукового обґрунтування можливості використання музики в корекційній роботі як з дорослими, так і з дітьми з проблемами розвитку (В. Бехтерев, П. Анохін, О. Яхніна та ін.).

Психотерапевтичний напрям використання музики передбачає її лікувальний вплив на психіку і, через психіку, на організм людини та позбавлення від різних емоційних, особистісних, соціальних та інших проблем. На сучасному етапі музична терапія є одним із методів лікування без лік і профілактики широкого спектру захворювань. Важливу роль у розвитку музичної терапії зіграв філософ Платон (347-427 до н. е.), який вважав, що музика призводить серця дітей до рівноваги і, поряд з гімнастикою, є засобом оздоровлення [1; 4].

Психологічний напрям використання музики передбачає її вплив на різні структурні компоненти людської психіки. На початку ХХ сторіччя з'явилася значна кількість робіт з музичної психології у Л. Виготського і Б. Теплова. Психологічний аспект впливу музики на дитину з проблемами у розвитку пов'язаний, перш за все, з корекцією порушень пізнавальної, емоційно-особистісної сфери дітей, де важливе місце займає розширення соціального досвіду, комунікація, уміння адекватно спілкуватися, взаємодіяти у сумісній діяльності з однолітками і дорослими. Вплив музики на розвиток і корекцію психічних процесів, формування їх довільності, цілеспрямованості підтверджується дослідженнями С. Міловської, І. Євтушенко, Е. Медведєвої та ін. [7]. У практиці психокорекційної роботи у процесі впливу на емоційно-особистісну сферу музика виконує релаксаційну, регулюючу, катарсичну функції.

Соціально-педагогічний напрям впливу музики здійснюється двома шляхами: шляхом виховання здатності естетично сприймати дійсність як безпосередньо у житті, так і через музичні твори та шляхом діяльності, пов'язаної з музичним мистецтвом. Ще у Древній Греції вважалось необхідною музична освіта, тому що музика сприяє особистісному становленню дитини [8].

Соціально-педагогічний вплив музики на дитину пов'язаний з наданням їй необмежених можливостей для самовираження та самореалізації як у процесі творчої діяльності, так і у пізнанні та утвердженні свого Я. Створення дитиною продуктів музичної діяльності полегшує процес її комунікації з дорослими та однолітками на різних вікових етапах. Інтерес до результатів творчості, сприйняття нею продуктів художньої діяльності підвищує самооцінку дитини з порушеннями психофізичного розвитку, її самосприймання. Музика також формує уявлення дитини про довкілля, розширює музичний світогляд [7].

Таким чином, аналіз міфологічної літератури, фізіологічних, музикознавчих, психолого-педагогічних наукових праць з проблеми дослідження показав значний інтерес античних поетів і філософів-мислителів, а далі фізіологів, лікарів, психологів, педагогів різних історичних часів на проблему впливу музики на організм людини. Висвітлені сучасні напрями використання музичного мистецтва у роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку будуються на попередніх експериментальних дослідженнях, що доводять потужний вплив музичного мистецтва на всі психічні і фізіологічні процеси в організмі людини.

Отже, ретроспективний аналіз розвитку зарубіжної думки до проблеми впливу музичного мистецтва на особистість свідчить про те, що ідея лікувально-педагогічного впливу музики зародилася ще в античні часи. З того часу спостерігалися різні підходи до розуміння впливу музики від ідеї магічного характеру до виділення окремих її напрямів впливу (психофізіологічного, психотерапевтичного та психологічного, соціально-педагогічного). Проте, починаючи з найдавніших часів, провідні вчені визнавали важливу роль музики в лікуванні та корекції особистості.

Використання історичного досвіду у корекційно-педагогічній діяльності надасть можливість свідомо підходити до використання засобів музичного мистецтва у роботі з дітьми різних категорій, у т.ч. з порушеннями психофізичного розвитку, обгрунтовуючи їх доцільність.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Балаха-аль. А. Х. Научное объяснение музыкальной терапии / А.Х. Аль-Балаха [Электронный ресурс]. Режим доступа : [http : // kenanaonline.com/search](http://kenanaonline.com/search).
2. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Ростов н/Д : изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.
Vygotsky, L. (1998). Psychology Arts. Rostov n/D : Publishing House «Phoenix» (In Russian).
3. История музыки : учебное пособие / И. А. Никеева, Л. Р. Фаттахова. – Омск : Омск. гос. ун-т, 2004. – 84 с.
Nikeeva, I. A. & Fattakhova, L. R. (2004). The history of music : a tutorial. Omsk : Omsk. state. University Press. (In Russian).
4. Калмыкова С. Музыкальная эстетика в античной философии и раннем христианстве /С. Калмыкова// Универсум платоновской мысли : Неоплатонизм и христианство. Апологии Сократа. – СПб., 2001. – С. 42-50.
Kalmykova, S. (2001). Muzykal'naja jestetika v antichnoj filosofii i rannem hristianstve (Musical aesthetics in ancient philosophy and early Christianity). Sankt-Peterburg (In Russian).
5. Лобова О.В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : [Монографія] / Ольга Лобова. – Суми : ВВП “Мрія” ТОВ, 2010. – 516 с.
Lobova, O. (2010). Formuvannia osnov muzychnoi kultury molodshykh shkoliariv: teoriia ta praktyka (Formation of bases of musical culture of younger schoolboys: theory and practice) Sumy: VVP “Mriia” TOV (In Ukrainian).
6. Мацышина Е. В. Психофизиологическое воздействие музыки на организм человека / Е. В. Мацышина [Электронный ресурс]. Режим доступа : [http : // festival.1september.ru/articles/598891/](http://festival.1september.ru/articles/598891/)
Matsyshina, E. Psychophysiological effects of music on the human body. Retrieved from : [http : // festival.1september.ru/articles/598891/](http://festival.1september.ru/articles/598891/). (In Russian).
7. Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Е.А.Медведева, Л.Н.Комиссарова, Г.Р.Шашкина, О.Л.Сергеева / Под ред. Е.А. Медведевой. – М. : Издат. центр «Академия», 2002. – 224 с.
Medvedeva, E., Komissarova, L., Shashkina, G., Sergeeva O. (2002). Muzykal'noe vospitanie detej s problemami v razvitii i korrekcionnaja ritmika (Musical education of children with developmental problems and corrective rhythm). Moscow : Izdat. center «Academy» (In Russian).
8. Тахер Н.Х. Психотерапевтические эффекты музыки / Н. Х. Тахер // Психологический журнал. – 2012. – № 3-4. – С. 116-120.
Taher, N. (2012). The therapeutic effects of music. Psychological Journal, 3-4, 116-120. (In Russian).
9. Тугеева Л. Аристотель. Учение о мимесисе / Людмила Тугеева [Электронный ресурс]. Режим доступа : [http : // tugeeva.ru / ?p=282](http://tugeeva.ru/?p=282) (In Russian).

Tugeeva, L. Aristotle. The doctrine of mimesis. Retrieved from : <http://tugeeva.ru/?P=282>.

10. Эберт Д. Стресс и релаксация / Д. Эберт // Физиологические аспекты йоги / Пер. с нем. Р. С. Минвалеева. — Leipzig : Veb Georg Thieme, 1999. — С. 166-171.

Ebert, D. (1999). Stress and Relaxation. Physiological aspects of yoga. Leipzig : Veb Georg Thieme (In Russian).

Kartava Y.A. Evolution of foreign survey on medical pedagogical influence music art in person

Abstract. In the article author made an analysis of the views of ancient poets, philosophers and scientists, physicians, educators, musicologists different eras on the problem of medical and educational impact of music on a person. It is shown that in prehistoric times the musical art associated with myths, magic and religious cult rituals. Based on the views of the ancient philosophers, thinkers there were various theories and concepts of the impact of music on the body and the human psyche. Scientific understanding of the mechanisms scientists impact of music on the human body began in the early twentieth century. The article focuses on the analysis of current uses of music in therapeutic and remedial work with children of different categories, including psycho-physiological, psychotherapeutic, psychological and socio-pedagogical.

The materials structured chronologically, which allowed time interval to track the use of music in medical and remedial work and highlight historical periods and stages in the development of different views on the issue under study: pre-scientific period that includes the ripening stage ideas therapeutic effects of music and scientific propaedeutic phase formation thought; Research period comprising theoretical principles forming the physiological effects of music on the human body and the stage of formation and development of scientific understanding of the mechanisms of diversification effects of music on people.

Keywords: musical arts, medical and pedagogical influence the history of children with psychophysical development.

Картава Ю.А. Эволюция зарубежных взглядов на лечебно-педагогическое воздействие музыкального искусства на личность

Аннотация. В статье автором освещен анализ взглядов античных философов, поэтов, а также ученых, врачей, педагогов, музыковедов разных исторических эпох на проблему лечебно-педагогического воздействия музыкального искусства на личность. В статье акцентируется внимание на анализе направлений использования музыкального искусства в лечебной и коррекционной работе с детьми различных категорий, включая психофизиологический, психотерапевтический, психологический и социально-педагогический. Приведенный материал структурирован в хронологическом порядке, что позволило выделить исторические этапы в развитии различных взглядов на исследуемую проблему, проследить временной промежуток использования музыкального искусства в лечебной и коррекционной работе.

Ключевые слова: музыкальное искусство, лечебно-педагогическое воздействие, история развития, дети с нарушениями психофизического развития.